

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕТОЛЕРАНТНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ НЕТЕРПИМОСТІ В УКРАЇНІ

Бакальчук Владислава Олегівна,
кандидат філософських наук

• Розглянуто причини привабливості ультраправих ідеологій у сучасному світі та Україні зокрема, форми вияву суспільної толерантності до міжетнічної нетерпимості. Проаналізовано деякі аспекти державної політики, спрямованої на досягнення суспільного неприйняття до правого радикалізму та політики толерантності загалом.

Ключові слова: активна та пасивна толерантність, нетолерантність, правий радикалізм, етнічний профайлінг.

Протягом тривалого часу проблеми міжетнічної та расової нетерпимості не були характерні для українського суспільства, зростання яких, однак, фіксується експертами з 2005 року. Як одна з основних причин цього процесу вітчизняними правоохоронними органами та правозахисними організаціями вказується поширення праворадикальних рухів, зокрема і субкультури скінхедів. У відповідь на ці нові виклики в Україні затверджено План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2008–2009 рр., а також здійснюються системні заходи протидії правого екстремізму. Однак ефективність подолання проявів нетолерантності значною мірою залежить від вироблення суспільного неприйняття правого радикалізму громадськістю України.

У вітчизняній науковій думці з'являються дослідження, які значною мірою торкаються зазначеної проблеми. Так, суспільно-політичні причини, що зумовлюють праворадикальні філософію та ідеологію у сучасному світі окреслено у Г. Лозко [1], загрози та форми трансформації толерантності в нетерпимість у контексті національної ідентичності розглядає Є. Більченко [2], соціально-психологічні особливості радикальних молодіжних субкультур – В. Ліхачов [3], про причини та форми поширення міжетнічної нетерпимості в молодіжному середовищі досліджує І. Жданов [4], характер та особливості дискурсивної етики як підґрунтя виправдання насильства щодо Чужого – О. Волков [5].

У статті буде проаналізована так звана суспільна толерантність до нетолерантності – форми проявів та причини привабливості ультраправих ідей, ідеологій та підтримання діяльності таких організацій серед певних верств українського суспільства. Окремо буде проаналізовано рівень толерантності до нетолерантності серед працівників правоохоронних органів.

Характерною рисою сучасних процесів розвитку та одним з основних пріоритетів розвитку у сучасному світі є мультикультуралізм – політика, що спрямована на розвиток і збереження як в окремій країні, так і у світі в цілому культурних відмінностей, включно з ідеологією та теорією, що обґрунтовує таку політику. Основним аспектом мультикультуралізму є толерантність, що полягає у вимозі паралельному співіснуванні різних культур, їх взаємної проникності та збагачення. У сучасній Європі мультикультуралізм передбачає включення в культурне поле титульної нації елементів культур емігрантів. Зростаюча мультикультуралізація національних спільнот все гостріше актуалізує проблему толерантного відношення до Іншого (Чужого), який можна виміряти у двох категоріях, що їх пропонує Є. Більченко [2], – «активна толерантність» – як моя свідомо позиція поваги до Іншого та «пасивна толерантність» як вимушена необхідність «терпіти» присутність Іншого.

Головною рисою сучасних процесів розвитку є зростання міграційних процесів та формування внаслідок цього у більшості країн

Європи так званих іммігрантських «анклавів» із збереженням ізольованої від суспільства власної культурної автономності. Якщо на початковому етапі свого існування такі осередки сприймаються місцевими як цінність культурної багатоманітності, то згодом їх зростання – як загроза власної національної самобутності та трансформації активної толерантності в пасивну. Згодом у ситуації загострення конфлікту культур пасивна толерантність може викликати реакцію виявів нетерпимості або ж підтримання радикальних націоналістичних суспільно-політичних рухів та організацій. Процеси активізації суспільних симпатій до праворадикалізму набувають у світі все більших масштабів. В цілому, за даними експертів німецького Інституту дослідження конфліктів і насильства [6], кожний другий європеець ставиться упереджено до представників меншин (етнічних, релігійних тощо) та дотримуються думки, що в їхніх країнах мешкає надто багато іноземців. Так, зростаюча мультикультуралізація суспільств, наявність у суспільстві маргінальних етносоціальних груп, нелегальна міграція та розвиток етнічних стереотипів, соціальної дистанції у суспільній свідомості – причини, що значною мірою сприяють поширенню та формують суспільне підтримання праворадикальних ідей.

На вирішення зазначеної проблеми, як відзначає Ю. Габермас, висувається ідея подолання фрагментованості мультикультурних суспільств шляхом послідовної соціальної інтеграції в дедалі диференційованішому суспільстві [7, с. 172]. Відповідно нині низка європейських країн ініціюють посилення заходів щодо інтеграції мігрантів у загальнонаціональну ідентичність країни (наприклад, ідея «контрактів щодо інтеграції» для іноземних громадян в Німеччині). Тож сучасні процеси мультикультуралізму містять значні суперечності та постійні потенційні загрози трансформації толерантності до нетолерантності.

Натомість, українське суспільство зараз демонструє високий рівень толерантності щодо іноземців. За результатами соціологічного опитування, проведеного у вересні 2009 р. компанією Research & Branding Group [8], в 75 % українців відсутні відчуття роздратування чи неприязні до представників будь-якої нації (народу); лише у 3 % респондентів роздратування викликають цигани, у 2,3 % – грузини, у 1,6 % – азербайджанці і кавказці, по 1,5 % таке відчуття мають до євреїв і вірмен, 1,2 % неприязнь відчують до росіян та стільки ж до американців.

Праворадикальні партії, організації та ідеологія загалом в українському суспільстві не мають значного електорального підтримання. Згідно з даними соціологічного дослідження Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова [9], національно-радикальну ідеологію в українському суспільстві підтримує лише 8 % населення України, 35,3 % ставляться байдуже, 21,6 % – негативно). Однак про певні передумови загрози радикалізації суспільства здебільшого сприяє ідея «сильної руки» що актуалізувалася в українському суспільстві протягом 2009 р.

Це судження заслуговує уваги з огляду на те, що основним чинником, що супроводжує зародження та зміцнення праворадикальних політичних рухів, фашистського спрямування зокрема, – як відзначає дослідник європейського фашизму В. Віперман [10], – є політична та економічна криза, відсутність згуртованості серед демократичних партій та розчарування у їх дієвості зі сторони суспільства.

Помилковим, на нашу думку, є уявлення, що Україна цілком ізольована від загальносвітових чинників, що сприяють складному балансуванню у суспільстві між активною толерантністю, її пасивною формою та нетерпимістю. Таким чином, негативним залишається відношення і до зростання міграційних процесів та кількості мігрантів в Україні. Свідченням цього є діяльність громадської організації «Український рух проти нелегальної імміграції», а також протест щодо Угоди між Україною та ЄС про реадмісію, що позиціонуються збоку ВО «Свобода» та представників деяких органів самоврядування. Фактично можна стверджувати, що подальша мультикультуралізація та зростання міграційних процесів може сприяти радикалізації міжетнічних процесів в українському суспільстві. Тож, говорячи про гармонізацію міжетнічних взаємин у суспільстві, варто мати на увазі необхідність формування толерантності саме активного типу, оскільки пасивна – може стати сприятливим середовищем «толерантності до нетолерантних»: прихованої симпатії, підтримання правого радикалізму у сучасному суспільстві.

Особливістю сучасного поширення ультраправих партій, рухів фашистського спрямування та субкультури наци-скінів є як і у світі, так і в Україні, їх популярність серед молоді. Зокрема В. Віперман з цього приводу відзначає: «Не варто недооцінювати значення цих партій, створених майже в усіх західноєвропейських країнах, оскільки вони дедалі біль-

ше спираються на підтримання молодого покоління [10, с. 210]».

Зростаюча підтримка праворадикалізму в Україні поширюється передусім також саме серед молоді. Виявом цієї тенденції є, наприклад, активізація проведення протягом останнього часу так званих «маршів»: «Маршів нетолерантної молоді» (24.10.2009 р., м. Тернопіль), марш правих футбольних фанатів та груп автономного спротиву (27.09.2009 р., м. Сімферополь), «Марш за здоровий спосіб життя» (21.11.2009 р., м. Чернігів та м. Одеса), «Марш здорового студентства» (15.11.2009 р., м. Львів). Під час їх проведення поряд з просвітницькими гаслами «Займись спортом» або «Здорова молодь – здорова майбутнє!» висувуються й нетолерантні: «Захисти свою расу від геноциду!», «Тримай кров чистою!» тощо.

Для з'ясування причин такої симпатії серед молоді варто звернутися до особливостей їх вікової психології. Основним чинником, що її відзначає, – це процес активного самовизначення, що часто супроводжується процесами ідеологічної та світоглядної дезорієнтації, протестом як щодо старшого покоління, так і до політичної системи в цілому, та іноді агресивними формами відстоювання власної життєвої позиції. Отож серед причин зацікавленості молоді стосовно праворадикальних субкультур, рухів та організацій можна визначити наступні:

- *ідеологічні переконання*, що виникли внаслідок захоплення історією кризь призму матеріалів та першоджерел класиків з питань нацизму, фашизму, що широко доступні, зокрема в Інтернеті;

- *прагнення відчуття групової приналежності* – реалізація потреби самовизначення через набуття членства у спільноті, об'єднаної спільною справою, ідеєю та метою;

- *дух протесту* – під впливом ідей про «захоплення України», геноцид українців та бездіяльності чи ворожості владних органів, зацікавленій особі пропонується образ героя-захисника власної нації, визволителя тощо;

- *мода* – престижність правого руху, субкультури скінхедів чи екстремістської організації у певних колах молоді. Значною мірою цьому сприяє захоплення стилем поведінки, одягу, відчуття небезпеки та сили;

- *реакція (на помсту, образу)* – ставши жертвою злочину збоку представника неслов'янської зовнішності або ж не маючи можливості влаштувати своє особисте життя, така особа шукає способи завдати відповідного удару через членство в групі;

- *ситуація* – спонтанний вихід агресії під впливом алкоголю та групового впливу без визначених мотивів та кінцевої мети, має випадковий характер, часто і без приналежності до певної групи чи організації.

Загалом зростання агресії та нетерпимості, як чинників зацікавлення молоді праворадикальною ідеологією, визначається її статусом «протестного суб'єкта» [5, с. 176], що ґрунтується на подвійній етиці: для своїх – одні моральні норми, для чужих – абсолютно інші. Відтак, за злочини проти своїх повинно невідворотно йти покарання, а злочин проти чужих не тільки не карається, але й заохочується. Вищими чеснотами стають мужність, відвага, рішучість. Сукупно це становить «вибухову суміш» як круговерть честі та насилля [11].

Сучасні тенденції зростаючої поліетнізації та поширення правоекстремістських ідеологій як у сучасному світі, так і в Україні, висувують особливі вимоги до організації роботи правоохоронних органів. Протидіючи виявам нетолерантності, саме серед їх представників повинен бути високий рівень міжетнічної толерантності *активного типу*.

Показовим можна навести приклад соціологічного дослідження оцінки рівня толерантності працівників УМВС України Черкаської області [12], проведеного у 2009 році. Так, правоохоронці виявляють толерантність до українців, росіян, поляків та американців; відособленість – до азейбарджанців, арабів, вірмен, грузинів, євреїв, китайців, кримських татар, турків та узбеків; ізольованість – до ромів та чеченців. При цьому цигани (роми), кримські татари, а також особи «кавказької національності», вихідці з Африки та Азії оцінюються правоохоронцями як «призвичаєні до скоєння правопорушень». Так, майже 63 % опитаних правоохоронців вважають, що представники саме цих національностей з тих чи інших причин схильні до скоєння злочинів і правопорушень; 58 % опитаних вважають за можливе депортувати національну меншину в цілому, «якщо її представники скоюють багато злочинів». Згідно з даними цього дослідження, правомірно припустити про можливу наявність певних етнічних стереотипів у середовищі вітчизняних правоохоронних органів у цілому.

Варто зазначити, що в українському суспільстві, як і в будь-якій іншій європейській країні об'єктивно існують як маргінальні етносоціальні групи, так і злочини, здійснені іноземцями. Так, станом за 9 місяців 2009 р.

виявлено 1285 осіб з числа іноземних громадян, які вчинили злочини (за весь 2008 р. – 1317) [13]. Об'єктивна наявність етнічної злочинності – з одного боку, та необхідність високого рівня міжетнічної толерантності та відсутності етнічних (расових) стереотипів серед працівників правоохоронних органів – з іншого, актуалізують необхідність аналізу використання *етнічного профайлінгу* у діяльності правоохоронних органів, поширеного в європейських країнах та Україні зокрема.

Під етнічним профайлінгом розуміється будь-яка дія, вчинена представником влади відносно особи або групи осіб з метою забезпечення безпеки або громадського порядку, яка базується на її фактичному або уявному членстві в групі, визначеної за расовою ознакою, кольором шкіри, етнічним чи національним походженням або релігією без фактичних підстав чи обґрунтованої підозри, що призвело до нерівного поводження з цією особою або групою [14]. Неетична практика застосування етнічного профайлінгу в Європі розцінюється як форма дискримінації зі сторони правоохоронних органів. В 2007 р. Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості (ЕКРН) рекомендувала урядам чітко визначити та заборонити на законодавчому рівні расовий профайлінг [15].

На наявність проявів расової та етнічної нетерпимості вітчизняної міліції звертала увагу керівництва МВС зокрема й Українська Рада у справах біженців та Українська Гельсінська спілка з прав людини, що в Україні саме вони є одними з найбільших порушників прав людини в Україні. Так, співробітники вітчизняних правоохоронних органів, будучи невід'ємною складовою суспільства в цілому, віддзеркалюють притаманні йому проблеми, відповідні соціальні настрої, а також міжетнічні та расові упередження. Серед скарг потерпілих від іноземців та інших етнічних груп українського суспільства спостерігається: грубе поводження з постраждалими, ігнорування їх аргументів та відмова порушення карних справ. Небезпечною тенденцією за наявності етнічних стереотипів є можливість актуалізації неетичного застосування етнічного профайлінгу в діяльності правоохоронних органів.

Іншою важливою проблемою у цьому контексті є протидія правоохоронних органів діяльності праворадикальних угруповань, що є одним із пріоритетів Міністерства внутрішніх справ України. Здійснюються заходи на виконання програми «План заходів щодо про-

тидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2008–2009 роки». Вже протягом 2009 р. в Україні намітилася тенденція зниження кількості расово вмотивованих злочинів.

Однак офіційні дані щодо статистики злочинів міжнаціональної ворожнечі не можуть достовірно висвітлювати реальну ситуацію. Зокрема в Україні досі наявна динаміка зростання потерпілих з числа іноземців: станом на вересень 2009 р. – це 1127 осіб (у 2008 р. – 977), що становить динаміку зростання у 15,4 %) [13]. Низькі показники кваліфікації злочинів як таких, що скоєні на ґрунті міжнаціональної ворожнечі, зумовлені складністю та суперечністю законодавчих норм, відсутністю в рамках МВС системи збору відповідної інформації; а також тим, що більшість іноземців у разі нападу на них (особливо з боку скінхедів) практично не звертаються до правоохоронних органів. Залишається невідомою також реальна кількість злочинів, скоєних стосовно нелегальних мігрантів. Так, хоча протидія поширенню правоекстремізму та діяльності відповідних угруповань становило протягом останніх років важливий напрям діяльності правоохоронних органів, проте вони й надалі існують в українському суспільстві.

Варто звернути увагу на ту обставину, що ті працівники правоохоронних органів, які самі мають нетерпиме ставлення до окремих етнічних представників чи раси, можуть, певною мірою, проявляти лояльність або ж потай підтримувати діяльність праворадикальних угруповань. В Україні, на прикладі вже згаданого соціологічного опитування у Черкаській області, можна стверджувати про досить низький рівень такого підтримання. Так, лише 13 % іноді та 1 % постійно підтримують дії радикальних організацій, що пропагують жорстке ставлення до іноземців та представників національних меншин; 74 % – однозначно негативне, а 18 % байдужі до них. Найбільше підтримання дії таких організацій викликають у правоохоронців 26–35 років (22 %) та працівників ДАІ (18 %) [12]. Однак загрозливим чинником є і те, що майже третина правоохоронних органів проявляє цю, свого роду «толерантність до нетолерантних».

Більш поширеною є практика уникання та небажання кваліфікувати злочини, скоєні на ґрунті міжнаціональної нетерпимості. Про подібні випадки в Україні неодноразово наголошували як міжнародні, так і вітчизняні правозахисні організації. Те, що тривала практика

цих дій не отримує у суспільстві та засобах масової інформації належного резонансу, також може свідчити про суспільну лояльність до цієї тенденції.

Варто підкреслити, що вищезазначені прояви толерантності до нетолерантності та проблеми міжнаціональних взаємин не викликані політичним курсом країни. Таким чином, для забезпечення в українському суспільстві формування високого рівня толерантності активного типу необхідне розроблення більш комплексної державної програми формування активної громадської позиції. Передусім, подолання маргіналізації етносоціальних спільнот та їх інтеграції в українське суспільство, суспільно-політичну пропаганду серед молоді та посилення відповідальності серед працівників правоохоронних органів.

Позитивною ініціативою з цього напрямку є заходи щодо імплементації в Україні Програми для працівників правоохоронних органів по боротьбі зі злочинами на ґрунті ненависті (Програма LEOP) у рамках співпраці МВС з Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) ОБСЄ у сфері протидії злочинам, скоєним на ґрунті ненависті. Зокрема, вироблення ефективної моделі збору, аналізу та розповсюдження даних про злочини, скоєні на ґрунті, вивчення міжнародного досвіду та обмін інформацією щодо реалізації стратегій та законодавчих ініціатив у сфері боротьби з расизмом та ксенофобією.

Також в Україні на законодавчому рівні посилено відповідальність за злочини, скоєні

на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. Зокрема Верховна Рада України ухвалила Закон № 2281-1 від 28.03.2008 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості». Однак важливою передумовою вирішення зазначеної проблеми є прийняття рамкового закону про заборону дискримінації, в рамках якого визначити та закріпити заборону «етнічного профайлінгу» в роботі правоохоронних органів; розробити програму підготовки професійної кваліфікації правоохоронних органів щодо діяльності в мультикультурному суспільстві.

Для досягнення високого рівня толерантності в українському суспільстві вагоме значення, окрім протидії праворадикальним рухам, мають заходи щодо подолання лояльного ставлення суспільства до проявів нетолерантності та неприйняття суспільної свідомості правоекстремістських ідей, формування негативного іміджу праворадикальних субкультур у молодіжному середовищі.

Зростаючі процеси мультикультуризації, включно із суперечностями, що її супроводжують, висуватимуть все нові виклики міжетнічній толерантності. Тому причини, форми проявів та протидії «толерантності до нетолерантності» потребують подальшого аналізу як основного чинника гармонізації міжетнічних взаємин у сучасному світі.

Використані джерела

1. Лозко, Г. Праворадикальна філософія про збереження етнокультурної ідентичності європейців / Г. Лозко // Наук. зап. Серія «Філософія». – Острог – 2009. – Вип. 5 – С. 3–13.
2. Більченко, Є. Ідентичність і толерантність: до проблеми співвідношення / Є. Більченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poezia.org/ua/publications/16814/print>
3. Лихачов, В. Страх і ненависть в Україні / В. Лихачов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1221116441>
4. Жданова, І. Молодь і толерантність в сучасній Україні (національно-етнічний аспект) / І. Жданова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dipsm.org.ua/files/2008/11/article_zhdanova.doc
5. Волков, О. Виправдання непримиренності в протестному дискурсі / О. Волков // Наук. зап. Серія «Філософія». – Острог : Острозька акад. – 2009. – Вип. 5. – С. 171–181.
6. Фюрстенау, М. Упередження до іноземців у Європі все ще сильні / М. Фюрстенау, Х. Ніколайчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=16869
7. Габермас, Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Дахній ; наук. ред. Б. Поляруш. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
8. *Націоналізм в Україні*. Результати соціологічного дослідження : результати опитування 10–21 вересня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rb.com.ua/rus/politics/research/2009/>
9. *Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова*. Соціологічне дослідження : результати опитування 19–25 червня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=338
10. Віперман, В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922–1982) / В. Віперман ; пер. з нім. В. Швед, Р. Дівер – К. : Дух і літера, 2008. – 278 с.

11. *Ліповецьки, Ж.* Ера порожнечі. Злочини і суїцид: «круте насилля» / Ж. Ліповецьки // «І» [Незалежний культурологічний часопис]. – 2002. – № 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/lipivecki2.htm>

12. *Оцінка рівня толерантності працівників підрозділів та галузевих служб УМВС України в Черкаській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umdppl.info/files/docs/1242115593.doc>

13. *Стан та структура злочинності в Україні (2009 р. – 9 місяців).* – Статистика МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/mai%20n/uk/publish/article/233004>

14. *Turenne, M.* Racial profiling: context and definitions. Document adopted at 505th Meeting of the Commission, held on June 10, 2005 under the resolution Com – 504-5.1.4. – С. 13 / *Michele Turenne* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cdpcj.qc.ca/en/publications/docs/racial_profiling_definition.pdf

15. *ECRI General Policy Recommendation N° 11: Combating racism and racial discrimination in policing.* Adopted by ECRI on 29 June 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N11/Recommendation_2_en.asp